

UDC: 343.23 (045)(575.1)

JINOYAT TARKIBI OBYEKTIV TOMONINING QONUNCHILIKDAGI TUZILISHI (KONSTRUKSIYASI): TAHLIL VA TAKLIF

Xudoyqulov Feruzbek Xurramovich,

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoyat huquqi, kriminologiya va

korruptsiyaga qarshi kurashish kafedrasida dotsenti,

yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID: 0000-0002-4940-3762

e-mail: dr.profi114@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tadqiq etishning mantiqiylik, induksiya, deduksiya, tizimlilik, mantiqiy-yuridik, qiyosiy-huquqiy metodlaridan keng foydalanilgan. Jumladan, birinchi navbatda, jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgilarining umumiy tavsifi va ularning jinoyat qonunchiligidagi tuzilishi ochib berilgan bo'lib, ular to'g'risidagi olimlarning ilmiy qarashlari, tadqiqotlari, ular o'rtasidagi o'zaro o'xshash va farqli jihatlar haqida atroflicha bayon qilingan. Shuningdek, jinoyat tarkibi obyektiv tomonining zaruriy belgilari bo'lgan ijtimoiy xavfli qilmish va uning fakultativ belgilari bo'lgan jinoyat-huquqiy oqibat, sababiy bog'lanish, jinoyat sodir etish joyi, vaqti, usuli, holati, quroli va vositasining JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasidagi tuzilishi ketma-ket tavsiflab berildi. Ushbu maqolada asosiy e'tibor jinoyat tarkibi obyektiv tomoni va uning belgilarining jinoyat qonunchiligidagi tuzilishiga qaratilgan bo'lib, ularning jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishdagi jinoyat-huquqiy ahamiyati hamda kvalifikatsiya qilish qoidalari instrumental va qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqotda kontinental (roman-german) huquq oilasiga kiruvchi rus olimlari A.N. Traynin, T.V. Sereteli, V.N. Kudryavsev, N.F. Kuznesova, B.V. Zdravomislov va boshqalar, shuningdek, mahalliy olimlardan M.X. Rustamboyev, M. Usmonaliyev, P. Bakunov, R. Kabulov, X.M. Abzalova A.A. Otajonov, I.A. Sottiyev, X. Ochilov, Sh. Haydarov, Z. Shamsiddinov va boshqalarning ilmiy ishlari, monografiyalari, ilmiy va o'quv darsliklaridan foydalanilgan. Shu bilan birga, jinoyat qonunchiligi, jinoyat huquqi doktrinasi va unda mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlil etilib, bu borada jinoyat huquqi nazariyasi va amaliyotni takomillashtirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, jinoyat tarkibi, jinoyatning obyektiv tomoni, jinoiy qilmish, jinoyat-huquqiy oqibat, sababiy bog'lanish, fakultativ belgilar.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНАЯ КОНСТРУКЦИЯ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ: АНАЛИЗ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Худайкулов Ферузбек Хуррамович,

доктор философии по юридическим наукам (PhD),

доцент кафедры «Уголовное право, криминология

и противодействие коррупции»

Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье широко использованы такие методы исследования, как логический, индукционный, дедуктивный, системный, сравнительно-правовой. В частности,

в первую очередь раскрывается общая характеристика признаков объективной стороны преступления и их структура в уголовном праве, а также описываются научные взгляды и исследования в этом направлении ряда ученых, сходства и различия между ними. Также последовательно описаны: общественно опасное деяние с необходимыми признаками объективной стороны преступления и уголовно-правовые последствия с его факультативными признаками, причинно-следственной связью, местом, временем, способом, обстановкой, оружием и средствами преступления, в диспозиции статей Особенной части Уголовного кодекса Республики Узбекистан. В данной статье основное внимание сосредоточено на объективной стороне преступления и его признаках в уголовном праве, методически и сравнительно анализируется их уголовно-правовое значение при квалификации преступлений и их правил. Вместе с этим были использованы научные труды исследователей доктрины уголовного права, принадлежащие к семейству континентального (романо-германского) права, российских ученых А.Н. Трайнина, Т.В. Церетели, В.Н. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецовой, Б.В. Здравомыслова и др., а также отечественных ученых М.Х. Рустамбаева, М. Усмоналиева, П. Бакунова, Р. Кабулова, А. Отажонов, И.А. Соттиева, Х.М. Абзаловой, Х. Очилова, Ш. Хайдарова, З. Шамсиддинова и др. Кроме этого, на основе анализа доктрины уголовного права и существующих научных исследований выработаны обоснованные теоретические предложения и рекомендации по данному аспекту.

Ключевые слова: преступление, состав преступления, объективная сторона преступления, уголовно-правовые последствия, причинная связь, факультативные признаки.

THE LEGISLATIVE STRUCTURE OF THE OBJECTIVE SIDE OF THE COMPOSITION OF CRIME: ANALYSIS AND PROPOSAL

Khudaykulov Feruzbek Khurramovich,

Associate Professor of the Department of Criminal Law,
Criminology and Anti-Corruption,
Tashkent State University of Law,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Abstract. In this article, research methods such as logical method, method of induction, method of deduction, systematic method, logical-legal method, and comparative-legal methods were used. In particular, first of all, the general characteristics of the signs of the objective side of the crime and their structure in criminal law, as well as the scientific views and research of scientists about them, the similarities and differences between them are revealed. Also, a socially dangerous act with the necessary signs of the objective side of the crime and criminal law consequences with its optional signs, causal relationship, place, time, method, circumstances, weapons and means of crime, in the disposition of the articles of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan are consistently described. This article focuses on the objective side of crime and its features in criminal law; instrumentally and comparatively analyzes their criminal legal significance in the qualification of crimes and the rules of qualification. At the same time, scientific works, monographs, and scientific and educational textbooks of Russian scholars A.N.Trainin, T.V.Tsereteli, V.N.Kudryavtsev, N.F.Kuznetsova, B.V.Zdravomyslov and others belonging to the continental (Romano-Germanic) family of law, as well as national scientists M.Kh.Rustamboev, M.Usmonaliev, P.Bakunov, R.Kabulov, Kh.M.Abzalova, A.A.Otajonov, I.A.Sottiev, Kh.Ochilov, Sh. Khaydarov, Z.Shamsiddinov and others were used. Moreover, the doctrine of criminal law and existing scientific researches were analyzed, and concrete proposals and recommendations were developed in this regard to improve the theory and practice of criminal law.

Keywords: crime, the composition of crime, objective side of crime, causal link, chain of causality, conditions, criteria, rules.

Kirish

Jinoyat tarkibi obyektiv tomoni ijtimoiy xavfli xulq-atvorning tashqi tomoni bo'lib, ushbu xulq-atvor jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlarga (O'zR JK 2-m.) zarar yetkazadi. "Jinoyat obyektiv tomoni jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazuvchi ijtimoiy xavfli qilmishning tashqi tomonini tavsiflovchi belgilar yig'indisidir. Uni shaxsning moddiy olamdagi xulq-atvorini tavsiflaydigan belgilar yig'indisi tashkil etadi. U ijtimoiy xavfli qilmish, ijtimoiy xavfli oqibat va ular o'rtasidagi sababiy bog'lanish, shuningdek, jinoyat sodir etish usuli, joyi, holati, vaqti, quroli, vositasi kabi belgilardan iborat bo'ladi... Jinoyatning obyektiv tomoni belgilari Jinoyat kodeksi Maxsus qismi moddasining dispozitsiyasida deyarli to'liq aks ettiriladi. Shunga qaramay qonunni qo'llash amaliyotida bunday holatlar bo'yicha xatoliklar uchrab tura-di" [1, 53-b.].

Jinoyat tarkibining obyektiv tomoni statik emas, balki dinamik jarayonlardan iborat bo'lib, jinoyat qonuni bilan tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar o'zgargan sari jinoyat qonuni muayyan jinoyat tarkibi obyektiv tomonini ifodalovchi norma dispozitsiyasiga ham qonun chiqaruvchi tomonidan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritib boriladi. "Jinoyatning obyektiv tomoni jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan manfaatlarga qaratilgan ijtimoiy xavfli va huquqqa xilof tajovuzning tashqi jarayoni bo'lib, unga voqea va hodisalarning muayyan tartibda sodir bo'lishi nuqtayi nazaridan qaraganda, subyektning jinoyat harakati (harakatsizligi) bilan boshlanadi va jinoyat oqibat ro'y berishi bilan yakunlanadi" [2, 9-b.].

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, jinoyatning obyektiv tomoni ijtimoiy xavfli qilmishning "yadrosi" va "asosiy o'zagi, qismi, yuragi" hisoblanadi. Shuningdek, aynan jinoyatning tashqi tomoni orqali ijtimoiy xavfli qilmish obyektiv haqiqatda ifodalanadi. Shu bilan birga, jinoyatning obyektiv tomoni bel-

gilari orqali, birinchi navbatda, jinoyatning ijtimoiy xavflilik belgisi aniqlanadi. Muayyan jinoyat ijtimoiy xavfli bo'lgandan so'ng qonun chiqaruvchi jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektlarga zarar yetkazadigan qilmishni jinoyat deb tan oladi va JK Maxsus qismi norma dispozitsiyasida ifodalaydi. Natijada jinoyat avval ijtimoiy xavflilik, ayblilik, keyin esa qonunga xiloflik va jazoga sazovorlik belgilarining qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida shakllantirilishiga olib keladi.

Jumladan, kontinental (roman-german) huquq oilasiga kiruvchi rus olimlari A.N. Traynin, T.V. Sereteli, V.N. Kudryavsev, N.F. Kuznesova, B.V. Zdravomislav va boshqalar, shuningdek, mahalliy olimlardan M.X. Rustamboyev, M. Usmonaliyev, P. Bakunov, R. Kabulov, X.M. Abzalova, A.A. Otajonov, I.A. Sottiyev va boshqalarning ilmiy ishlari, monografiyalari, ilmiy va o'quv darsliklarida jinoyatning obyektiv tomoni belgilari tadqiq qilingan. Ammo jinoyat tarkibi obyektiv tomonining qonunchilikdagi tuzilishi (konstruksiyasi) tizimli va to'liq o'rganilmagan.

Jinoyat obyektiv tomoni belgilari qonun chiqaruvchi tomonidan JK Maxsus qismi norma dispozitsiyalarida deyarli to'liq aks ettiriladi. Shuning uchun ham jinoyat tarkibining boshqa elementlari va belgilari unga qarab aniqlanadi. Shuningdek, u qonunni qo'llash amaliyotida jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda ularni bir-biridan farqlovchi muhim mezon bo'lib xizmat qiladi. Bu esa jinoyatlarni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va JKning qonuniylik, insonparvarlik va odillik prinsiplarining amalda to'g'ri qo'llanishini ta'minlaydi.

Mamlakatimizda jinoyat qonunchiligini isloh qilish, jinoyat-huquqiy normalarni qo'llash amaliyotini yaxshilash, huquqni muhofaza qiluvchi va sud organlari faoliyatida odillik hamda insonparvarlik tamoyillari kuchaytirishga katta e'tibor qaratilmoqda, shu bilan birga, qator maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "ji-

noyat va jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish va liberallashtirish, alohida jinoiy qilmishlarni dekriminallashtirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tartibini insonparvarlashtirish” mamlakat jinoyat qonunchiligini rivojlantirishning ustuvor yo’nalishlari sifatida belgilanganligi ushbu sohani tadqiq etish zarurati mavjudligidan dalolat beradi.

Shulardan kelib chiqib, jinoyat tarkibi obyektiv tomoni bilan bog’liq jinoyat qonunchiligini takomillashtirish va liberallashtirish zarur. Shubhasiz, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgilari bilan bog’liq jinoyat sodir etgan shaxs xatti-harakatlariga huquqiy baho berishda ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik), ijtimoiy xavfli oqibat, qilmish va oqibat o’rtasidagi sababiy bog’lanish, jinoyat sodir qilish joyi, vaqti, usuli, holati, quroli va vositasini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan ko’zlangan maqsad, avvalo, sodir etilgan jinoyatni to’g’ri kvalifikatsiya qilib, jinoyat-huquqiy nuqtayi nazardan to’g’ri baholashdir. Bu maqsadga erishish uchun, avvalo, shaxs qilmishining tashqi, ya’ni qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida to’g’ridan to’g’ri nazarda tutilgan jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgilarini aniqlab olish va bu haqdagi tegishli ma’lumot hamda bilimlarga ega bo’lish talab qilinadi.

Har qanday jinoyat muayyan joy, vaqt va muayyan usul bilan sodir etiladi. Jinoyat qonunida jinoyat tarkibining obyektiv tomoni belgilari to’g’ridan to’g’ri nazarda tutiladi. Shuningdek, ba’zan ular, albatta, jazoni yengillashtiruvchi va og’irlashtiruvchi holatlar sifatida jazo tayinlashda inobatga olinadi. Bundan tashqari, jinoyat tarkibi obyektiv tomoni belgilarining zaruriy va javobgarlikni og’irlashtiruvchi belgilari bo’lib kelishi kabi jinoyat-huquqiy ahamiyatining ilmiy va nazariy jihatini tadqiq etish bugungi kunda muhim ahamiyatga ega bo’lib, uning dolzarbligini belgilab beradi.

Material va metodlar

Mazkur maqolada tadqiq etishning mantiqiylik, induksiya, deduksiya, tizimlilik, mantiqiy-yuridik, qiyosiy-huquqiy metodlaridan keng foydalanilgan. Tadqiqotning ushbu metodlaridan foydalanib, muayyan natijaga erishilgan va mazkur natija mahsuli sifatida Jinoyat huquqi umumiy qismiga nazariy va ilmiy jihatdan asoslantirilgan takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish nazariyasini rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar berilgan.

Tadqiqot natijalari

Har qanday jinoyat tarkibi obyektiv tomonining zaruriy belgisi – bu ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik)dir. Qolgan barchabelgilar jinoyat tarkibi obyektiv tomonining fakultativ belgilari hisoblanadi. Ular umumiy qoidaga muvofiq, ikkita asosiy guruhga bo’linadi:

birinchi guruh – barcha moddiy tarkibi jinoyatlar uchun zaruriy bo’lgan belgilar, ya’ni jinoyat-huquqiy oqibat va sababiy bog’lanish;

ikkinchi guruh – jinoyat tarkibining boshqa fakultativ belgilari, ya’ni jinoyat sodir etish joyi, vaqti, holati (sharoiti), usuli, quroli va vositasi.

Yuqoridagilardan tashqari jinoyat tarkibi obyektiv tomonining belgilari muayyan jinoyat tarkibining kvalifikatsiyaviy va javobgarlikni og’irlashtiruvchi holatlarda kvalifikatsiyaviy belgilar sifatida qonun chiqaruvchi tomonidan JK Maxsus qismi moddalarining og’irlashtiruvchi holatlarida ifodalanadi.

X. Abzalovning fikricha, “Jinoyatning obyektiv tomoni O’zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismi moddalarini dispozitsiyasiga asoslangan jinoyat tarkibining muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Jinoiy huquq nazariyasida jinoyatning obyektiv tomoni birmuncha murakkab va keng ko’lamli tushuncha sanaladi. Bu jinoyatning tashqi tomonidir. Uning tadqiq qilinishi jinoyat tarkibining nafaqat mazkur elementi, balki boshqa elementlari va belgilarini aniqlashga imkon beradi. Jinoyatning obyektiv

tiv tomoniga ko'ra obyekt, subyektiv tomon, ba'zan esa jinoyat subyektini ham aniqlash mumkin" [3, 64-b.].

Jinoyat huquqi nazariyasida "jinoiy qilmish" tushunchasi tor va keng ma'noda qo'llaniladi. Ammo amaldagi O'zR JKda esa keng ma'noda qo'llanilib, u umuman olganda, jinoiy tajovuz va jinoyat tushunchalari bilan bir xil qaraladi. Masalan, JK 2-moddasida "jinoiy tajovuz"; 13-moddasida "ijtimoiy xavfli qilmish bajarilgan payt jinoyat sodir qilingan vaqt deb topiladi"; 14-moddasida "Ushbu Kodeks bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qo'llash tahdidi bilan jinoyat deb topiladi" va 16-moddasida "Ushbu Kodeksda nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha alomat-lari mavjud bo'lgan qilmishni sodir etish javobgarlikka tortish uchun asos bo'ladi" degan norma qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutilgan.

Jinoyat huquqi doktrinasida tor ma'nodagi jinoiy qilmish deganda, jinoyat tarkibi obyektiv tomonining zaruriy belgisi bo'lgan ijtimoiy xavfli harakat va harakatsizlik tushuniladi. Jinoiy qilmish obyektiv tomonining yagona zaruriy belgisi deb tor ma'noda tushunish uning tuzilishini ochib beradi.

Jinoiy qilmish o'ziga xos muayyan belgilar yig'indisiga ega bo'lgandagina jinoyat-huquqiy ahamiyat kasb etadi va muayyan jinoyat tarkibi obyektiv tomonining zaruriy belgisiga aylanadi. JK Maxsus qismining muayyan modda normasi ham jinoiy qilmishning ushbu zaruriy belgilaridan kelib chiqib, qonun chiqaruvchi tomonidan shakllantiriladi. Jinoiy qilmishning to'rtta zaruriy belgilari bo'lib, ular quyidagilardan iborat: huquqqa (qonunga) xiloflilik; ijtimoiy xavflilik; ongillilik; ixtiyoriylik; murakkab xususiyatlilik.

Demak, jinoyatning obyektiv tomoni zaruriy belgisi yagona bo'lib, u ham bo'lsa, jinoiy qilmishdir. U ikki xil shaklda, ya'ni jinoiy harakat yoki harakatsizlikda sodir etiladi. Qonun chiqaruvchi tomonidan jinoiy qil-

mishni jinoyat qonunida ifodalashning turli xil texnik-yuridik uslublari mavjud bo'lib, ular, o'z navbatida, jinoyatlar kvalifikatsiyasiga ta'sir qiladi.

M. Usmonaliyev va P. Bakunovlarning ta'kidlashicha, "Jinoyatning obyektiv tomoni jinoyat tarkibining bitta tomoni (elementi) bo'lib, JK Maxsus qismining barcha moddalarini tahlil qilib, bu belgilarni ikki guruhga bo'lish mumkin. Yuridik adabiyotlarda va qonun mazmuniga ko'ra, bu belgilar jinoyat obyektiv tomonining zaruriy va fakultativ belgilariga ajratiladi. Jinoyat tarkibining zaruriy belgisi – bu ijtimoiy xavfli qilmishdir. Boshqa barcha belgilari jinoyat tarkibi obyektiv tomonining fakultativ belgilaridir. Ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) ning jinoyat obyektiv tomonining zaruriy belgisi ekanligi shundaki, JK Maxsus qismida nazarda tutilgan barcha jinoyatlar jinoyat tarkibining obyektiv tomoni uchun ijtimoiy xavfli qilmish ekanligi shart. Boshqa belgilari esa fakultativ belgilar bo'lib, JK Maxsus qismida nazarda tutilgan barcha jinoyatlarning jinoyat tarkibi doirasiga kirmay, faqat bir qator jinoyatlar uchungina obyektiv tomonining belgilari doirasiga kiradi" [4, 171-172-b].

X. Ochilov, Sh. Haydarov va Z. Shamsiddinovlar "Jinoyat tarkibi obyektiv tomoni, odatda, jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazadigan yoki shunday zarar yetkazish real xavfini vujudga keltiradigan qilmish (harakat yoki harakatsizlik)ni ifodalaydi. Jinoyat obyektiv tomonining belgilari ikkita asosiy guruhga ajratiladi: birinchi guruh belgilari – o'zgar-mas va har bir jinoyat tarkibi uchun xos bo'lgan va mazkur elementsiz jinoyat tarkibi mavjud bo'lmaydigan zaruriy belgilar; ikkinchi guruh belgilari esa jinoyatning bevosita obyektiv tomoni tarkibida bo'lmasligi ham mumkin bo'lgan fakultativ xarakterga ega bo'lgan belgilar. Ushbu ikki guruh belgilari quyidagilardan iborat: ijtimoiy xavfli qilmish; ijtimoiy xavfli oqibat; ijtimoiy xavfli qilmish va ijtimoiy xavfli oqibat o'rtasidagi sababiy

bog'lanish; jinoyat sodir qilish vaqti, sharoiti, joyi, usuli, jinoyat sodir etish vositasi yoki quroli.

Barcha jinoyat tarkibi turlari uchun jinoyat obyektiv tomoni zaruriy belgisi sifatida ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) olinadi. Agar sodir etilgan jinoyat moddiy tarkibli bo'lsa, ijtimoiy xavfli oqibat, ijtimoiy xavfli qilmish va ijtimoiy xavfli oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanish ham jinoyat obyektiv tomonining zaruriy belgisi sifatida e'tirof etiladi" [5, 33-34-b.], deb ta'kidlashadi.

Xususan, R. Kabulovning fikricha, "Qonundagi jinoiy qilmishni tasniflashning bir nechta turlarini ajratib ko'rsatish mumkin, ya'ni: a) norma tuzilishida yagona ijtimoiy xavfli qilmish ko'rsatiladi (masalan, JKning 274-moddasi); b) normaning tuzilishida ijtimoiy xavfli qilmish asosiy tarkibga nisbatan yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi belgi sifatida ko'rsatiladi (masalan, JKning 229-moddasi); d) normaning tuzilishida muqobil qilmishlar ko'rsatiladi (masalan, JKning 112-moddasi); e) normaning tuzilishida ijtimoiy xavfli qilmishlar tizimli ketma-ketlikda belgilanadi (masalan, JKning 118-moddasi); f) norma blanket xususiyatga ega bo'lib, ijtimoiy xavfli qilmish boshqa qonun hujjatlarida belgilanadi (masalan, 226-moddasi); g) javobgarlikka tortish sharti sifatida qo'shimcha huquqiy oqibatlarni nazarda tutuvchi normalar... "avval shunday qilmishlar uchun ma'muriy jazo qo'llanilgandan keyin" (JK 109-m.), "jazoni ijro etish koloniyasining karseriga o'tkazish tariqasida jazo qo'llanilgan yoki turmaga o'tkazilganidan keyin" (JK 221-m.), "intizomiy jazo qo'llanilganidan keyin" (JK 284-m) va boshqalar" [6, 55-56-b].

Tadqiqot natijalari tahlili

Jinoiy qilmishning JK Maxsus qismida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalanishining texnik-yuridik uslublari quyidagilardan iborat:

1. *Jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) xususiyati va muayyan ro'yxatining JK*

Maxsus qism moddalari dispozitsiyasida to'liq shaklda ifodalanishi. Qonun chiqaruvchining jinoiy qilmishni bunday formal-yuridik ifodalash uslubi huquqni qo'llovchi subyektlarning o'z ixtiyoricha jinoyatni kvalifikatsiya qilishini cheklaydi. Ushbu uslub jinoiy qilmish to'g'risidagi qonunning to'g'ri qo'llanishi va jinoiy xulq-atvor turlarini keng talqin qilish imkoniyati cheklanishiga olib keladi. Chunki jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) turlari va ko'rinishlari jinoyat qonuni normasida to'liq va aniq qilib ifodalanadi. Masalan, JK 137-m., 142-m., 248-m., 273-m. va boshqalar.

2. *Jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) tavsifi JK Maxsus qismi moddalari dispozitsiyasida nazarda tutilmasdan jinoyat-huquqiy oqibat ifodalanishi.* Qonun chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubida jinoiy xulq-atvorning turlari jinoyat huquqi doktrinasi va huquqni qo'llash amaliyotida aniqlashtiriladi. Jinoiy qilmish nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli oqibatni keltirib chiqaruvchi sababi sifatida ifodalanadi. Amaliyotda ushbu normalar bilan bog'liq qilmishni kvalifikatsiya qilishda huquqni qo'llovchi subyekt normada ifodalangan jinoiy oqibatni qanday qilmish (harakat yoki harakatsizlik)lar keltirib chiqarishini aniqlashiga to'g'ri keladi. Masalan, JK 97-m., 104-m., 105-m., 109-m. va boshqalar. Qonun chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubida jinoyat sodir etish usuli qilmish kvalifikatsiyasiga ta'sir qilmaydi.

Ammo ba'zi og'irlashtiruvchi holatlarda jinoyat tarkibi obyektiv tomoni javobgarlikni og'irlashtiruvchi holatlarda kvalifikatsiyaviy belgi sifatida ifodalanadi. Masalan, JK 97-moddasi "Qasddan odam o'ldirish" deb nomlangan bo'lib, unda hech qanday jinoiy qilmish turlari va ro'yxati keltirilmagan. Qasddan odam o'ldirish o'qotar quroldan otib o'ldirish, o'tkir kesuvchi jismni tiqish, zahar berib o'ldirish, bo'g'ib yoki cho'ktirib o'ldirish va boshqa shu kabi usullar bilan sodir etilishi mumkin, ammo bunday jinoyat

sodir etish usullari qilmish kvalifikatsiyasiga ta'sir qilmaydi. Ammo kuchli og'riq beruvchi zahardan foydalanish, tiriklayin yoqib yuborish, uzoq muddat ovqat, suv bermaslik [7] kabi jinoyat sodir etish usullari shaxs subyektiv munosabati (to'g'ri qasd) bilan birga bo'lganda, qilmish kvalifikatsiyasiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Bunday jinoiy qilmishlar JK 97-m. 2-q. "j" (o'ta shafqatsizlik bilan) bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi. Xususan, qasddan odam o'ldirish jinoyati bo'yicha 2015-yilda – 597 ta ish 666 nafar shaxsga, 2016-yilda – 609 ta ish 687 nafar shaxsga, 2017-yilda – 584 ta ish 629 nafar shaxsga, 2018-yilda – 467 ta ish 511 nafar shaxsga, 2019-yilda – 334 ta ish 409 nafar shaxsga nisbatan ko'rilgan.

Shuningdek, mazkur uslubda jinoiy qilmish "o'ldirish", "shikast yetkazish" (O'zR JK 104-, 105-, 109-moddalari) yoki "tajovuz qilish" iborasi bilan (O'zR JK 158-159-moddalari) ifodalanadi.

3. *Jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) tavsifini qonun chiqaruvchi blanket dispozitsiyali qilib ifodalashi.* Qonun chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubida jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) ning tavsifini bilish uchun boshqa blanket normalarga murojaat qilishi lozim. Masalan, mehnat qilish huquqini buzish (O'zR JK 148-m.) jinoyatida "g'ayriqonuniy ravishda ishdan bo'shatish", "ishga olishdan g'ayriqonuniy ravishda bosh tortish yoki ishdan bo'shatish" kabi jinoiy qilmishlar tavsifini bilish uchun O'zR Mehnat kodeksi normalariga murojaat qilinadi. Mazkur uslubda jinoiy qilmish muayyan shaklda boshqa normativ-huquqiy hujjatga havola qilinadi. Uning umumiy yoki qisman tavsifi havolaki norma orqali ochib beriladi. Bunga O'zR JK 188-189-m.lar, 200-m., 256-257-257¹-m.lar, 258-259-m.lar, 260-m., 266-m., 268-m. va boshqalarni misol qilish mumkin.

4. *Jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)ning qonun chiqaruvchi tomonidan havolaki dispozitsiyada ifodalanishi.* Qonun

chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubida jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) tavsifini JK Maxsus qismining aynan shu moddasi boshqa qismi yoki boshqa moddasi orqali ochib beradi. Masalan, JK 104-m. 2-3-q.lar, 105-m. 2-q., 137-138-m.lar 2-3-q.lar, 176-m. 2-3-q.lar, 170-m. 1-q. va boshqalar. JK 170-m.da nazarda tutilgan "mulkiy zarar yetkazish"da qo'llanilgan aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish kabilarni aniqlash uchun JK 168-m.ga havola qilinadi.

N.D. Durmanov, B.A. Kurinov, L.D. Gauxman, S.A. Yakubov, M. Rustamboyev, R. Kabulov, M. Usmonaliyev va B. Bakunovlarning jinoiy qilmish to'g'risidagi ilmiy yondashuvlari to'g'ri ekanligini ta'kidlash mumkin. Ularning ilmiy yondashuvlari "Jinoyat-huquqiy ma'nodagi qilmish – bu faqat inson tana harakatlari emas, balki aybdor tomonidan foydalanilgan muayyan texnik vositalar, tashqi dunyo obyektlarining xususiyatlari, ishlab chiqarish jarayoni, boshqa shaxslar harakatidan iborat bo'ladi" [8, 54-b., 75-b., 94-b., 175-176-b.].

Yuqoridagi olimlar tomonidan jinoyat-huquqiy xulq-atvorning aktiv (faol) shakli bo'lgan harakat va harakatsizlik *ijtimoiy xavfli, huquqqa xilof, ongli, irodaviy (ixtiyoriy), aktiv (faol) yoki passiv (nofaol) va murakkab xususiyatga ega ekanlik* kabi zaruriy belgilari mavjud bo'lsagina, ular *jinoiy harakat yoki harakatsizlik* bo'lishi haqidagi ilmiy yondashuvlar bayon qilingan. Shu sababli amaldagi JK VIII bo'lim "Atamalarning huquqiy ma'nosi"dagi harakat va harakatsizlik tushunchalari quyidagi tahrirda qonun chiqaruvchi tomonidan bayon qilinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi:

"Harakat – shaxsning ijtimoiy xavfli, huquqqa xilof, ongli, irodaviy (ixtiyoriy) va murakkab xususiyatga ega tashqi faol xulq-atvori. Harakatsizlik – shaxsning qonun va qonunosti hujjatlarida, sud qarorida, jamiyatda mavjud ijtimoiy normalarda, shaxs o'z harakatlari tufayli yoki xizmat, kasbiy yo-

xud mansab vazifalari va majburiyatlarida bajarishi shart qilib belgilangan muayyan harakatlarni real imkoniyatga ega bo'la turib bajarmaslikda ifodalangan ijtimoiy xavfli, huquqqa xilof, ongli, irodaviy (ixtiyoriy) va murakkab xususiyatga ega tashqi sust xulq-atvori".

5. *Jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)ning qonun chiqaruvchi tomonidan JK Maxsus qismi moddalarida dispozitsiyasida alternativ (muqobil) qilib ifodalanishi.* Ushbu muqobil qilmishlardan loqal bittasini sodir etish jinoyat hisoblanadi. Masalan, JK 248-m. 1-q.ga ko'ra, qonunga xilof ravishda o'qotar qurol ishlab chiqarish, ta'mirlash, olish, saqlash, olib yurish, tashish, jo'natish, ular-dan foydalanish jinoiy javobgarlikka sabab bo'lishi mumkinligi belgilangan. Ushbu jinoiy harakatlardan birini sodir etish mazkur modda bilan jinoyatni kvalifikatsiya qilish uchun yetarli bo'ladi. Xususan, bu bo'yicha 2015-yilda – 554 ta ish 643 nafar shaxsga, 2016-yilda – 520 ta ish 577 nafar shaxsga, 2017-yilda – 443 ta ish 498 nafar shaxsga, 2018-yilda – 151 ta ish 173 nafar shaxsga, 2019 yilda – 67 ta ish 77 nafar shaxsga nisbatan ko'rilgan.

6. *Jinoiy qilmishning asosiy va zaruriy ikki harakat shaklida qonun chiqaruvchi tomonidan JK Maxsus qismi moddalarida dispozitsiyasida ifodalanishi.* Qonun chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubi-da jinoiy qilmishda zaruriy ikkita harakat mavjud bo'lishi talab etiladi. Masalan, tovlamachilik jinoyatida (JK 165-m.) quyida-gi zaruriy ikkita harakat bir vaqtda mavjud bo'lishi lozim:

1) qo'rqitish – jabrlanuvchi yoki uning yaqin kishilariga zo'rlik ishlatish, mulkka shikast yetkazish yoki uni nobud qilish yoxud jabrlanuvchi uchun sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni oshkor qilish;

2) talab qilish – zo'rlik ishlatish, mulkka shikast yetkazish yoki uni nobud qilish yoxud jabrlanuvchi uchun sir saqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etish bilan

qo'rqitib, o'zgadan mulk yoki mulkiy huquqni topshirish, mulkiy manfaatlar berish yoxud mulkiy yo'sindagi harakatlar sodir etish yoki sharoitga solib qo'yish – jabrlanuvchini o'z mulki yoki mulkka bo'lgan huquqini berishga majbur qiladigan.

Amaldagi jinoyat qonuni tahlili shuni ko'rsatadiki, JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasida qonun chiqaruvchi jinoiy qilmishni ijtimoiy xavfli harakat yoki harakatsizlik shaklida ifodalaydi. Masalan, kasb yuzasidan o'z vazifalarini lozim darajada bajarmaslik (O'zR JK 116-m.) harakatsizlik bilan sodir etilsa, o'g'rilik (JK 169-m.), talonchilik (JK166-m.), bosqinchilik (JK 164-m.) va boshqalar faqat ijtimoiy xavfli harakat bilan sodir etiladi. Amaldagi JK Maxsus qismi moddalarining ko'pchilik qismi jinoiy qilmishning ijtimoiy xavfli harakat shaklida sodir etiladi. Ammo qonun chiqaruvchi JK Maxsus qismi modda dispozitsiyalarini shunday texnik-yuridik uslubda ifodalaganki, ularda jinoiy qilmish umuman nazarda tutilmaydi va uning o'rniga muayyan jinoyat-huquqiy oqibat nazarda tutiladi. Masalan, qasddan odam o'ldirish (JK 97-m.) ham ijtimoiy xavfli harakat, ham harakatsizlik bilan sodir etiladi.

A.V. Korneyevaning fikricha, "Jinoyat qonunida to'g'ridan to'g'ri ifodalanmagan jinoiy qilmishning shakli to'g'risidagi masala tergov va sud amaliyoti, maxsus adabiyotlarni o'rganish, hayotiy va kasbiy tajriba orqali hal etiladi" [9, 22-b.].

Darhaqiqat, yuqoridagi olimning ilmiy yondashuvini qo'llab-quvvatlash mumkin. Qonun chiqaruvchi JK Maxsus qismi muayyan moddalar dispozitsiyalarida jinoiy qilmishning aniq shaklini nazarda tutmaydi. Mazkur ijtimoiy xavfli qilmish shakli to'g'risidagi masala dastlabki tergov va sud amaliyotida, shuningdek, jinoyat huquqi nazariyasidagi ilmiy tadqiqotlar va ishlarda o'z ifodasini topadi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, qonun chiqaruvchi JK Maxsus qismi normalarini jinoiy qilmishning to'rtta zaruriy belgisi

asosida texnik-yuridik uslubda shakllantirgan. Har qanday qilmish muayyan jinoyatning asosini tashkil etishi uchun u moddiy va formal belgilarga ega bo'lishi lozim. Jinoiy qilmishning moddiy belgisi uning ijtimoiy xavfliligi bo'lsa, formal belgisi esa uning huquqqa (qonunga) xilofligidir. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, jinoiy qilmish ijtimoiy xavfli xulq-atvorning asosiy ikkita shakli, ya'ni harakat va harakatsizlikda sodir etiladi.

Jinoyat huquqi doktrinasida mavjud konsepsiyalar tahliliga asoslangan holda, jinoiy harakatning asosiy ikkita belgisini ajratamiz: jinoiy harakatning asosiy umumiy belgilari va asosiy maxsus belgilari. Jinoiy harakatning umumiy belgilari: 1) jismoniy belgisi (harakatlar majmuyi, tana harakatlari, imo-ishoralar, og'zaki, yozma va boshqalar); 2) onglilik; 3) ixtiyoriylik; 4) maxsus xususiyatga egalik (harakatlarga ta'sir qiluvchi tashqi dunyo predmetlari, texnik vositalar, obyektiv tashqi kuchlar va qonuniyatlar).

Jinoiy harakatning asosiy maxsus belgilari: 1) ijtimoiy xavfliligi (moddiy belgisi); 2) huquqqa xilofligi (formal belgisi). Har qanday qilmish jinoiy qilmishning umumiy va maxsus belgilariga ega bo'lgandagina u jinoyat deb e'tirof etiladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, qonun chiqaruvchi yuqorida ta'kidlangan jinoiy harakatning belgilari asosida muayyan texnik-yuridik uslubdan foydalangan holda JK normalarini shakllantiradi.

Jinoiy harakatning huquqqa xiloflik belgisi deganda, qilmishning jinoyat qonuni bilan taqiqlanganligi tushuniladi. Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga (JK 2-m.) zarar yetkazadigan yoki shunday zarar yetkazishning real xavfi ostida qoldiradigan qilmish (harakat yoki harakatsizlik) qonun chiqaruvchi tomonidan JK Maxsus qismi moddalarida dispozitsiyasida ifodalanadi. Biz buni yuqorida qonun chiqaruvchi tomonidan jinoiy qilmishning muayyan texnik-yuridik uslublarda ifodalashini ko'rsatib bergan edik.

Jinoiy harakatsizlikka ham tor va keng ma'nodagi ta'riflar beriladi. Qonun chiqaruvchi jinoyat qonuni normalarini shakllantirishda mazkur ikkala ta'riflar ma'nolaridan ham foydalanadi.

Jinoyat huquqi doktrinasida tor ma'nodagi jinoiy harakatsizlik deganda, shaxs ijtimoiy xavfli xulq-atvorining nafaol (passiv) shakli, keng ma'noda shaxs zimmasiga yuklatilgan majburiyatlar va vazifalardan iborat muayyan harakatlarni ma'lum sharoitlarda bajarish imkoniyati bo'la turib bajarmasligi tushuniladi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, jinoiy harakatsizlik ijtimoiy xavfli harakatdan farqli o'laroq, unda umumiy belgilardan jismoniy belgi mavjud bo'lmaydi. Qolgan barcha belgilar – ijtimoiy xavflilik, huquqqa xiloflik, onglilik va ixtiyoriylik belgilari mavjud bo'ladi. Jinoiy harakatsizlik uchun jinoiy javobgarlikka tortishda obyektiv va subyektiv mezonlar, shartlar yig'indisi muhim ahamiyat kasb etadi. Unda obyektiv va subyektiv mezonlar bir vaqtda bo'lishi lozim. Ulardan birining mavjud emasligi jinoiy javobgarlikka tortilmaslikka olib keladi.

JK Maxsus qismi moddalarida jinoiy harakatsizlik to'g'risidagi dispozitsiyalar qonun chiqaruvchi tomonidan shakllantirilishida u uchun jinoiy javobgarlikka tortishning obyektiv va subyektiv mezonlari yig'indisi inobatga olingan holda shakllantiriladi. Jinoiy harakatsizlikning obyektiv mezoni – bu qonun yoki qonunosti hujjatiga ko'ra, shaxs zimmasiga yuklatilgan majburiyatlardan iborat harakatlarni bajarmasligidir. Uning subyektiv mezoni esa qonun yoki qonunosti hujjatiga ko'ra, shaxs zimmasiga yuklatilgan majburiyatlardan iborat harakatlarni muayyan sharoitlarda bajara olish imkoniyati hisoblanadi. Ya'ni shaxs subyektiv xususiyatlarini inobatga olgan holda, majburiyatlarni bajara olish real imkoniyatlaridir. Masalan, shaxs subyektiv xususiyatlariga uning jismoniy kuchi, tajribasi va boshqalar kiradi.

Tadqiqot ishimizda amaldagi jinoyat qonunini instrumental tahlil qilish natijasida quyidagi xulosani aytish mumkin. Jinoiy harakatsizlikning JK Maxsus qismida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalanishining texnik-yuridik uslublari quyidagilardan iborat:

1. *Jinoyat qonunida nazarda tutilgan harakatsizlik.* Muayyan harakatlarni bajarimaslik natijasida jinoyat qonuni bilan taqiqlangan ijtimoiy xavfli harakatsizlikning sodir etilishi shaxs jinoiy javobgarlikka tortilishiga sabab bo'ladi. Masalan, JK 261-, 241-, 262-moddalar va boshqalar.

2. *Xizmat, kasbiy yoki mansab vazifalari va majburiyatlarini bajarimaslikdagi harakatsizlik.* Qonun chiqaruvchi tomonidan harakatsizlik ifodalanishining ushbu texnik-yuridik uslubida muayyan xizmat, kasbiy yoki mansab majburiyatlari bilan bog'liq holatlar ifodalanadi. Masalan, JK 116-moddasida kasb yuzasidan o'z vazifalarini lozim darajada bajarimaslik, 144-moddasida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risidagi qonunchilikni buzish, 207-moddasida mansabga sovuqqonlik bilan qarash, 302-moddasida xizmatga sovuqqonlik bilan qarash va boshqalar.

3. *Sudning qarorida nazarda tutilgan majburiyatlarni bajarimaslikdan iborat harakatsizlik.* Bunda sudning qarori bilan shaxsga turli xil majburiyatlarni bajarish yuklatiladi va shaxs ushbu majburiyatlarni bajarmaydi. Masalan, farzandni voyaga yetgunga qadar moddiy ta'minlash (JK 122-moddasi), ota yoki onani moddiy ta'minlash (JK 123-moddasi) majburiyati.

4. *Aybdorning harakatlari tufayli yuzaga kelgan majburiyatlarni bajarimaslikdan iborat harakatsizlik.* Qonun chiqaruvchi tomonidan harakatsizlik ifodalanishining ushbu texnik-yuridik uslubida aybdor jabrlanuvchini hayoti yoki sog'lig'ini xavf ostiga qo'yib, shunday xavfli ahvolga o'zi solib qo'yadi. Masalan, yo'l transport hodisasini sodir etgan shaxs o'zi avtotransport vositasida urib, jabrlanuvchini xavfli ahvolga solgani uchun

unga yordam ko'rsatishi shart. Aks holda, u JK 117-moddasi turli qismlari bilan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

5. *Jamiyatda mavjud ijtimoiy normalarda nazarda tutilgan majburiyatlarni bajarimaslikdagi harakatsizlik.* Qonun chiqaruvchi tomonidan harakatsizlik ifodalanishining ushbu texnik-yuridik uslubida shunday ijtimoiy normalar nazarda tutiladiki, ular orqali shaxs xulq-atvori tartibga solinadi. Masalan, ona o'z chaqalog'ini emizmaslikdan iborat harakatsizligi tufayli bola hayotiga zarar yetib, u vafot etsa, ona JK Maxsus qismi 97-moddasi tegishli qismi bilan javobgarlikka tortiladi.

6. *JK Maxsus qismi normasida harakatsizlikning to'g'ridan to'g'ri ifodalanmasligi.* Qonun chiqaruvchi tomonidan harakatsizlik ifodalanishining ushbu texnik-yuridik uslubida ijtimoiy xavfli harakatsizlik jinoyat qonuni normasida bevosita ifodalanmaydi. Natijada bunday jinoiy qilmishlar ham harakat, ham harakatsizlik orqali sodir etiladi. Masalan, qasddan odam o'ldirish jinoyatida (JK 97-m.) qonun chiqaruvchi tomonidan hech qanday harakatsizlik to'g'ridan to'g'ri ko'rsatilmagan. Ammo bu jinoyat harakatsizlikdan ham sodir etiladi.

7. *JK Maxsus qismi normasida harakatsizlikning muayyan oqibatlarsiz ifodalanishi yoki uning muayyan oqibatlar kelib chiqish sababi sifatida ifodalanishi.* Masalan, otaning voyaga yetmagan farzandlarini moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlashdagi harakatsizligi (JK 122-m.) natijasida muayyan oqibatlar kelib chiqishi ushbu jinoyatning kvalifikatsiyasiga ta'sir qilmaydi. Chunki mazkur jinoyat nazarda tutilgan jinoyat qonuni normasida ijtimoiy xavfli oqibat qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutilmagan. Aksincha, shifokor uzrli sabablarsiz bemorga birinchi tez tibbiy yordamni ko'rsatmasligi natijasida uning badaniga o'rtacha og'ir yoki og'ir shikast yetkazilishiga shifokor harakatsizligi sabab bo'lsa, u JK 116-m. 2-q. bilan javobgarlikka tortiladi.

8. *JK Maxsus qismi normasida harakatsizlikning muayyan turlarda ifodalanishi.* Qonun chiqaruvchi tomonidan harakatsizlik ifodalanishining ushbu texnik-yuridik uslubida uning ikkita turidan biri, ya'ni sof harakatsizlik yoki aralash harakatsizlik nazarda tutiladi. Masalan, uzrli sabablarsiz bemorga yordam ko'rsatmasligi natijasida bemor badaniga o'rtacha og'ir yoki og'ir shikast yetkazilishida (JK 116-m. 2-q.) shifokor harakatsizligi sof harakatsizlik ko'rinishida namoyon bo'ladi. Shuningdek, mansabga sovuqqonlik bilan qarash (JK 207-m.) qonun chiqaruvchining "mansabdor shaxsning o'z vazifalarini lozim darajada bajarmasligi" degan qonunchilik texnikasi aynan aralash harakatsizlikning umumiy tavsifini ifodalaydi. Bunda mansabdor shaxs o'ziga yuklatilgan vazifalarning muayyan qismini bajarib, ularni to'liq oxiriga yetkazmaydi.

Amaldagi JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasida nazarda tutilgan jinoyatlarning ko'pchilik qismini moddiy tarkibli tarkibli jinoyatlar tashkil qiladi. Jinoyat huquqi doktrinasida jinoyat obyektiv tomon tuzilishiga ko'ra formal, moddiy va kesik tarkibli jinoyatlarga bo'linadi. Qonun chiqaruvchi ushbu tarkibli jinoyatlar tabiati, xususiyati va o'ziga xos mezonlarini hisobga olgan holda, jinoyat qonuni normasini shakllantiradi.

Ma'lumki, formal tarkibli jinoyatlar deganda, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishi bilan tamom bo'ladigan, moddiy tarkibli jinoyatlar deganda, ijtimoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik), uning natijasida kelib chiqqan jinoiy oqibat va ular o'rtasidagi sababiy bog'lanishning mavjudligi bilan tamom bo'ladigan jinoyatlarga aytiladi. Kesik tarkibli jinoyatlar ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishi bilan muayyan jinoiy oqibatlarining kelib chiqish xavfi yuqori bo'ladigan, ushbu oqibatlar kelib chiqsa ham, asosiy jinoyat tarkibi kvalifikatsiyasiga ta'sir qilmaydigan va jinoiy qilmishning sodir etilishi bilan tamom bo'ladigan jinoyatlarga aytiladi. Kesik tarkibli jinoyatlarda jinoyatga suiqasd va tayyorgar-

lik ko'rish bosqichlarini qonun chiqaruvchi oldingi bosqichga ko'tarib, jinoyat tamom bo'lgan deb hisoblaydi.

Amaldagi JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasida nazarda tutilgan jinoyatlarning ko'pchilik qismi jinoiy oqibat talab qiladigan jinoyatlar bo'lgani uchun qilmishni kvalifikatsiya qilishda jinoyat-huquqiy oqibat muhim o'ringa ega bo'ladi. Jinoyat-huquqiy oqibat deganda, jinoyatning o'ziga xos jinoyat qonunida belgilangan ijtimoiy xavflilik xususiyati va darajasini ifodalaydigan tashqi dunyo o'zgarishlari tushuniladi.

Umuman olganda, jinoyat-huquqiy oqibatning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud: birinchidan, jinoiy oqibat – shaxsning ijtimoiy xavfli va qonunga xilof qilinishi (harakat yoki harakatsizlik)ning natijasi sifatida jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan obyektga zarardir; ikkinchidan, ijtimoiy xavfli oqibat deganda, jinoyat sodir etilgan-dagi har qanday tashqi obyektiv o'zgarishlar emas, balki jinoyat qonunida nazarda tutilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik xususiyati va darajasini muayyan va qat'iy miqdor sifat ko'rsatkichlarida ifodalangan o'zgarishlar, shuningdek, jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga yetkazilgan zarar natijasida kelib chiqqan jinoyat qonunida mustahkamlangan muayyan oqibatlar tushuniladi. Masalan, avtotransport vositasi haydovchisi yo'l harakati qoidalariga rioya qilmasdan odam urib yuborishi natijasida jabrlanuvchiga o'rtacha og'ir yoki og'ir shikast yetkazilsagina JK 266-moddasi bilan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Tadqiqot ishimizda amaldagi jinoyat qonunini instrumental tahlil qilish natijasida quyidagi xulosaga keldik. Jinoiy oqibatning JK Maxsus qismida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalanishining texnik-yuridik uslublari quyidagilardan iborat:

1. *Xususiyati va darajasi (og'irligi) aniq ko'rsatilgan jinoyat-huquqiy oqibat.* Bu texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqi-

bat xususiyati va og'irlik darajasi yetarlicha aniq qilib nazarda tutiladi. Masalan, 97-m., 104-105-m., 109-m., 116-m. va boshqalar. Ushbu jinoyatlar tarkibi nazarda tutilgan JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyalarida qonun chiqaruvchi jinoiy oqibatning xususiyati va darajasini aniq qilib (jabrlanuvchi o'limi, badanga yengil, o'rtacha og'ir va badanga og'ir shikast yetkazish) nazarda tutgan. Qonun chiqaruvchi ushbu uslubda ba'zi hollarda JK Maxsus qismi muayyan moddasi bilan kvalifikatsiya qilishda zarur bo'lgan muayyan minimal zararni nazarda tutadi. Masalan, JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasida nazarda tutilgan "ancha, ko'p, juda ko'p miqdor" JK Maxsus qismi VIII bo'limi "Atamalarining huquqiy ma'nosi"da aniq qilib ko'rsatib berilgan.

2. *Tabiiy fanlar, tibbiyot, texnologiya va boshqa turli sohalarda qo'llaniladigan tushuncha va atamalar orqali jinoyat qonunida nazarda tutilgan jinoyat-huquqiy oqibat.* Bu texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoiy oqibatning xususiyati va darajasini ifodalovchi shunday tushuncha va atamalarni nazarda tutadiki, u tushuncha va atamalarining mazmun-mohiyatini bilish uchun boshqa sohalarga tegishli normativ-huquqiy hujjatlarga murojaat qilinadi [10, 321-322-b.]. Masalan, sog'liqqa yetkazilgan shikastning og'irlik darajasi, ya'ni badanga yetkazilgan yengil, o'rtacha og'ir yoki og'ir shikastni aniqlash uchun maxsus sud-tibbiyot bilimlari talab qilinadi.

3. *Baholovchi tushunchalar yordamida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalangan jinoyat-huquqiy oqibat.* Ijtimoiy xavfli oqibatni tavsiflashda, odatda, qonun chiqaruvchi quyidagi ikki qoidadan birini qo'llaydi: a) qonun matnida oqibatning hajmi (miqdori) va xususiyatini ko'rsatadi; b) baholovchi tushunchalardan foydalanadi [11, 71-b.].

Ushbu texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqibat baholovchi tushunchalar orqali nazarda tutiladi. Masalan, og'ir oqi-

bat (O'zR JK 118-119-m.lar, 125-m., 137-m., 139-m., 141¹-141²-m., 162-163-m.lar, 197-m., 199-m., 203-m., 227-m., 230¹-m., 237-m., 241¹-m., 244²-m., 244⁴-m., 245-m., 279-281-m.lar, 293-m., 296-m.); ancha miqdordagi zarar (O'zR 132-m., 173-m., 185²-m., 202-m., 229⁵-m., 233-m., 277-m.); ko'p miqdordagi zarar (O'zR JK 132-m., 172-m., 175-m., 180-181¹-m., 185-m., 191-m., 192¹-192³-m.lar, 192⁵-192⁶-m.lar, 192⁹-m., 192¹¹-m., 198-m., 202-m., 204-m., 205-208-m.lar, 229-m., 229⁵-229⁶-m.lar, 244⁶-m., 255²-m., 256-m., 277-m., 278¹-m., 278⁴-m., 280-m., 301-m., 302-m.); juda ko'p miqdor (O'zR JK 132-m., 164-169-m.lar, 171-m., 175-177-m.lar, 182-m., 184-184¹-m.lar, 185¹-182²-m.lar, 186¹-186³-m.lar, 188-188¹-m.lar, 188¹-190-m.lar, 192¹-192³-m.lar, 192⁵-192⁶-m.lar, 192⁹-m., 192¹¹-m., 202-m., 205-206-m.lar, 210-214-m.lar, 229⁵-229⁶-m.lar, 244⁶-m., 250¹-m., 255²-m., 278¹-m., 278⁴-m., 278⁶-m.); fuqarolarning huquqlari yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlar yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga ko'p miqdorda zarar (JK 192¹¹-m., 205-208-m.lar, 278¹-m., 278⁴-m.).

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, qonun chiqaruvchi jinoiy oqibatni baholovchi tushunchalardan foydalanib, uni jinoyat qonunida ifodalashi muayyan qilmishni kvalifikatsiya qilishda barcha holatlar hisobga olinishini talab qiladi. Masalan, qilmishning JK 169-m. 2-q. "b" bandi, ya'ni ancha miqdordagi o'g'irlik bilan kvalifikatsiya qilish uchun jabrlanuvchining mulkiy holatini aniqlash talab etiladi.

4. *Xususiyati va darajasi (og'irligi) alternativ (muqobil) ko'rsatilgan jinoyat-huquqiy oqibat.* Mazkur texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqibat xususiyati va og'irlik darajasi alternativ (muqobil) tarzda nazarda tutiladi. Masalan, "ko'p miqdorda zarar" bilan "jiddiy ziyon" bir qancha moddalarda (JK 192¹¹-m., 205-208-m.lar, 278¹-m., 278⁴-m.) qonun chiqaruvchi tomonidan muqobil tarzda nazarda tutilgan. Shuningdek, "boshqacha

og'ir oqibatlar"ning boshqa oqibatlar bilan muqobil tarzda nazarda tutilishi (JK 193-196-m.lar, 198-m., 201-m., 204-m. va boshqalar). Ushbu texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqibat xususiyati va og'irlik darajasi alternativ (muqobil) tarzda ifodalanishi ikki yoki undan ortiq jinoiy oqibatlarining kamida bittasi kelib chiqishi JK Maxsus qismi muayyan moddasi bilan kvalifikatsiya qilinishiga olib keladi. Qonun chiqaruvchi tomonidan muayyan norma dispozitsiyasida nazarda tutilgan alternativ oqibatlarining kelib chiqishi muayyan jinoyatni kvalifikatsiya qilishga ta'sir qilmaydi, ammo jazo tayinlashda inobatga olinadi.

5. *Xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha nazarda tutilgan bir qancha zaruriy jinoyat-huquqiy oqibatlar.* Bu texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqibat xususiyati va og'irlik darajasi bo'yicha bir qancha zaruriy jinoiy oqibatlar nazarda tutiladi hamda qilmishni kvalifikatsiya qilish uchun nazarda tutilgan barcha zaruriy oqibatlar kelib chiqishi talab qilinadi. Davlat sirini oshkor qilishda (JK 163-m.) qonun chiqaruvchi ikkita zaruriy oqibatlarni nazarda tutgan, ya'ni davlat sirini ifodalaydigan hujjatlar xizmat yoki kasb faoliyati yuzasidan ishonib topshirilgan shaxs tomonidan yo'qotilishi va bu yo'qotish ana shu hujjatlar bilan muomalada bo'lish qoidalarini buzishi. Qonun chiqaruvchi tomonidan JK Maxsus qismi muayyan moddasi dispozitsiyasida ikkita oqibat nazarda tutilgan bo'lib, ularning o'rtasida "va" bog'lovchisidan foydalanilganligi ushbu jinoiy oqibatlar mazkur jinoyat tarkibi uchun bir vaqtda zaruriy belgilaridan biri hisoblanadi.

6. *Xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha jinoyat qonunida ro'yxati keltirilgan jinoyat-huquqiy oqibatlar.* Mazkur texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqibat xususiyati va og'irlik darajasi bo'yicha ularning

ro'yxati nazarda tutiladi. Masalan, ekologiya xavfsizligiga oid normalar va talablarni buzish jinoyatida (JK 193-m.) qonun chiqaruvchi mazkur jinoyat bilan bog'liq bo'lgan bir nechta jinoiy oqibatlar ro'yxatini (insonning o'limi, odamlarning ommaviy ravishda kasallanishi, ekologiyaga salbiy ta'sir qiladigan darajada atrof-muhitning o'zgarib ketishi yoki boshqacha og'ir oqibatlarining kelib chiqishi) keltirgan. Shuningdek, JK 194-196-m.lar, 200-201-m.lar va boshqalarni ham misol qilib keltirish mumkin. Ushbu texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi muayyan norma dispozitsiyasida jinoiy oqibatlar ro'yxatini shakllantirishda og'iridan yengiliga qarab JK Maxsus qismi modda tuzilishi (konstruksiya-si)ni shakllantiradi.

7. *Xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha jinoyat qonunida vujudga kelish real xavfi mavjud bo'lgan jinoyat-huquqiy oqibat.* Ushbu texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonunida ijtimoiy xavfli oqibat xususiyati va og'irlik darajasi bo'yicha uning vujudga kelish real xavfi mavjud bo'ladi. Masalan, boshqa shaxsni tanosil kasalligi yoki OIV kasalligi/OITSni yuqtirish xavfi ostida qoldirish (JK 114-m. 1-q. va 4-q.). Shuningdek, JK 253-254-m.lar, 255- 255¹-m.lar va boshqalarni ham misol qilib keltirish mumkin. Mazkur texnik-yuridik uslubda qonun chiqaruvchi tomonidan jinoyat qonuni normasi tuzilishi (konstruksiya-si)da nazarda tutilgan jinoyat tarkiblarini muayyan aniq real xavfi mavjud tarkiblar deb ta'kidlash mumkin.

Qonun chiqaruvchi jinoyat qonuni muayyan normasini obyektiv tomon belgilari nuqtayi nazaridan shakllantirishda jinoyat huquqi doktrinasida mavjud jinoyat tarkibining obyektiv tomon tuzilishi bo'yicha turlarga bo'linish konsepsiyasiga asoslanadi.

Ma'lumki, jinoyat huquqida jinoyat tarkibi obyektiv tomon tuzilishiga ko'ra moddiy, formal va kesik tarkibli jinoyatlarga bo'linadi. Har qanday jinoyatning tamom bo'lish payti ushbu jinoyatni kvalifikatsiya qilishda

muhim jinoyat-huquqiy ahamiyat kasb etadi. Moddiy tarkibli jinoyatlar JK Maxsus qismida qonun chiqaruvchi tomonidan shunday shakllantirilganki, ularning tamom bo'lish payti muayyan jinoyat-huquqiy oqibatning kelib chiqishi bilan bog'liq. Masalan, odam o'ldirish jinoyatining barcha turlari (JK 97-103¹-m.lar), badanga shikast yetkazish jinoyatining barcha turlari (JK 104-111-m.lar), o'zgalar mulkini talon-toroj qilish jinoyatining ba'zi turlari (166-169-m.lar) va boshqalar. Amaldagi JK Maxsus qismi moddalari dispozitsiyalari tahlili shuni ko'rsatadiki, 35 %dan ortiq jinoyatlar aynan moddiy tarkibli jinoyatlar sifatida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalangan.

Formal tarkibli jinoyatlar JK Maxsus qismida qonun chiqaruvchi tomonidan shunday shakllantirilganki, ularning tamom bo'lish payti muayyan modda dispozitsiyasida qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutilgan jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)ning sodir etilishi bilan bog'liq. Masalan, tuhmat (JK 139-m.), haqorat qilish (JK 140-m.), pora olish (JK 210-m.), pora berish (JK 211-m.) va boshqalar.

8. *Xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha jinoyat qonunida nazarda tutilgan asosiy va qo'shimcha jinoyat-huquqiy oqibatlar.* Jinoyat huquqi doktrinasida jinoyat-huquqiy oqibatlar kelib chiqishiga ko'ra zaruriy (asosiy) va fakultativ (qo'shimcha) oqibatlarga bo'linaadi. Zaruriy (asosiy) jinoiy oqibatlar deganda, JK Maxsus qismi moddasi dispozitsiyasida qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutilgan va ularning mavjudligi jinoyat qonuni ushbu normasini qo'llash uchun majburiy bo'lgan, ushbu jinoiy oqibatlarning kelib chiqishi mazkur modda bilan jinoiy javobgarlikka tortishga olib keladigan oqibatlar tushuniladi. Qo'shimcha jinoiy oqibatlar deganda, JK Maxsus qismi moddasi dispozitsiyasida qonun chiqaruvchi tomonidan asosiy jinoiy oqibat bilan birga alohida mustaqil ravishda ifodalanadigan va muayyan jinoyatning sodir etilishi natijasida asosiy oqibat bilan bir-

ga qamrab olinib, aynan bitta modda bilan kvalifikatsiya qilinadigan oqibatlarga aytiladi. Asosiy va qo'shimcha oqibatli jinoyatlar aynan bitta modda bilan kvalifikatsiya qilinib, boshqa moddalar bilan jinoyatlar jami sifatida qaralmaydi. Masalan, bosqinchilik jinoyati qonun chiqaruvchi tomonidan JK 164-m. da shunday norma tuzilishi (konstruksiya-si)da ifodalanganki, unda asosiy jinoiy oqibat o'zganing mulki bo'lsa, qo'shimchasi esa shaxs sog'lig'idir. Demak, bosqinchilik jinoyati qo'shimcha ravishda JK 104-m. bilan qo'shimcha kvalifikatsiya qilinmaydi. Shuningdek, 104-m. 3-q. "d" bandi, 110-m., 114-m., 116-117-m.lar, 118-119-m.lar, 125-m. va boshqalar.

Sababiy bog'lanish moddiy tarkibli jinoyatlarda obyektiv tomon zaruriy belgisi bo'lib, jinoyatni kvalifikatsiya qilish va bitta jinoyatni boshqa jinoyatlardan farqlashda mustaqil jinoyat-huquqiy ahamiyatga ega bo'lmaydi [12, 145-146-b.].

Moddiy tarkibli jinoyatlarda sababiy bog'lanishning mavjudligi jinoyat tarkibi mavjudligidan dalolat beradi, shuningdek, uning mavjud emasligi qilmishni jinoyat sifatida kvalifikatsiya qilmaydi yoki jinoiy qilmishni tamom bo'lgan jinoyat sifatida kvalifikatsiya qilib bo'lmaydi. Jinoyat huquqi nazariyasida jinoyat obyektiv tomonining yagona zaruriy belgisi – bu ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik)dir. Qolgan barcha belgilar uning fakultativ belgilari hisoblanadi. Istisno tariqasida moddiy tarkibli jinoyatlardagina obyektiv tomon zaruriy belgilari ijtimoiy xavfli qilmish, jinoiy oqibat va ular o'rtasidagi sababiy bog'lanish hisoblanadi.

Amaldagi JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasi tahlili shuni ko'rsatadiki, moddiy tarkibli jinoyatlar qonun chiqaruvchi tomonidan muayyan modda dispozitsiyasida jinoiy qilmish va oqibat nazarda tutiladi, ammo ular o'rtasidagi sababiy bog'lanishni aniqlash masalasi huquqni qo'llovchi subyektlar vakolatiga topshiriladi. Shu bilan birga, sababiy

bog'lanish JK Maxsus qismi muayyan modda dispozitsiyasida deyarli to'g'ridan to'g'ri nazarda tutilmaydi.

Jinoyat obyektiv tomonining fakultativ belgilari amaldagi JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalanishining texnik-yuridik uslublari ularning o'ziga xos jinoyat-huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan "uchlik"dan iborat bo'ladi. Ularning amaldagi JK Maxsus qismi moddalar dispozitsiyasida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalanishining texnik-yuridik uslublari quyidagilardan iborat:

1. *Jinoyat tarkibi zaruriy belgisi.* Qonun chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubida jinoyat obyektiv tomoni fakultativ belgilari JK Maxsus qismi muayyan moddasi dispozitsiyasida to'g'ridan to'g'ri nazarda tutiladi va ular fakultativlikdan jinoyat tarkibining (obyektiv tomon asosiy belgisi) zaruriy belgisiga aylanadi. Masalan, JK 98-m., 99-m., 103-m., 106-m., 110-m., 112-m., 114-m., 118-m., 119-m., 138-m., 142-m., 146-m., 147-m., 164-m., 166-m., 167-m., 168-m., 169-m., 170-m. va boshqa moddalarda qonun chiqaruvchi jinoyat obyektiv tomonining fakultativ belgilarini modda dispozitsiyasida jinoyat tarkibi obyektiv tomoni zaruriy belgisi sifatida to'g'ridan to'g'ri nazarda tutgan.

2. *Jinoyat tarkibining javobgarlikni og'irlashtiruvchi zaruriy belgisi.* Qonun chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubida jinoyat obyektiv tomoni fakultativ belgilari JK Maxsus qismi muayyan moddasida jinoyat tarkibi (obyektiv tomon)ning javobgarlikning og'irlashtiruvchi zaruriy belgisi sifatida qonun chiqaruvchi tomonidan nazarda tutiladi. Masalan (JKning 55-moddasi "d" – jabrlanuvchining zo'rlik, og'ir haqorat yoki boshqacha g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida jinoyat sodir etish), JK 97-m., 2-q. "d", "e", "z" b., 104-m., 2-q. "g" b., 105-m., 2-q. "d" b., 118-m., 2-q. "g" b., 119-m., 2-q. "g" b., 127-m., 3-q. "v" b., 164-m., 2-q. "a" b., 3-q. "v"

b., 166-m., 2-q. "a" b., 3-q. "b" b., 169-m., 2-q. "g" b. va h.k. boshqa moddalar.

3. *Jazoni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlar sifatida nazarda tutilishi.* Qonun chiqaruvchi texnik-yuridik ifodalashning ushbu uslubida jinoyat obyektiv tomonining fakultativ belgilari jazoni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlar sifatida (O'zbekiston Respublikasi JK 55-56-moddalarida [13]) nazarda tutiladi. Masalan, JKning 55-moddasi "d" (jabrlanuvchining zo'rlik, og'ir haqorat yoki boshqacha g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida jinoyat sodir etish), "e" (zaruriy mudofaaning, oxirgi zaruratning asosli chegarasidan chetga chiqib, jinoyat sodir etish, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlashda, kasb yoki xo'jalik faoliyatiga bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilikda zarar yetkazish) va JK 56-m., 1-q. "z" b. – "jinoyat natijasida og'ir oqibatlarining kelib chiqqanligi", "i" b. – umumiy ofat sharoitidan foydalangan holda yoki favqulodda holat vaqtida yoxud ommaviy tartibsizliklar jarayonida", "o" b. – "mastlik holatida yoki giyohvandlik vositalari, psixotrop yoxud kishining aql-idrokiga ta'sir qiluvchi boshqa moddalar ta'siri ostida jinoyat sodir qilish", "d" b. – "o'ta shafqatsizlik bilan" va "e" – "ko'pchilik uchun xavfli bo'lgan usulda) va boshqalar.

Xulosalar

Tadqiqot ishimizda amaldagi jinoyat qonunini instrumental tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalar olindi. Jinoyat tarkibi obyektiv tomoni (belgilari)ning qonunchilikdagi tuzilishi (konstruksiya) JK Maxsus qismida qonun chiqaruvchi tomonidan quyidagi texnik-yuridik uslublarda ifodalangan.

Jinoyat-huquqiy qilmish:

– jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) xususiyati va muayyan ro'yxati JK Maxsus qismi moddalari dispozitsiyasida to'liq shaklda ifodalanishi;

– jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) tavsifi JK Maxsus qismi moddalari

dispozitsiyasida nazarda tutilmasdan, jinoyat-huquqiy oqibat ifodalanishi;

- jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik) tavsifini qonun chiqaruvchi blanket dispozitsiyali qilib ifodalashi;

- jinoiy qilmish (harakat yoki harakatsizlik)ning qonun chiqaruvchi tomonidan JK Maxsus qismi moddalari dispozitsiyasida alternativ (muqobil) qilib ifodalanishi.

Jinoyat-huquqiy harakatsizlik:

- jinoyat qonunida nazarda tutilgan harakatsizlik;

- xizmat, kasbiy yoki mansab vazifalari va majburiyatlarini bajarmaslikdagi harakatsizlik;

- sudning qarorida nazarda tutilgan majburiyatlarni bajarmaslikdan iborat harakatsizlik;

- aybdorning harakatlari tufayli yuzaga kelgan majburiyatlarni bajarmaslikdan iborat harakatsizlik;

- jamiyatda mavjud ijtimoiy normalarda nazarda tutilgan majburiyatlarni bajarmaslikdagi harakatsizlik;

- JK Maxsus qismi normasida harakatsizlikning to'g'ridan to'g'ri ifodalanmasligi;

- JK Maxsus qismi normasida harakatsizlikning muayyan oqibatlarsiz ifodalanishi yoki uning muayyan oqibatlarning kelib chiqish sababi sifatida ifodalanishi;

- JK Maxsus qismi normasida harakatsizlikning muayyan turlarda ifodalanishi.

Jinoyat-huquqiy oqibat:

- xususiyati va darajasi (og'irligi) aniq ko'rsatilgan jinoyat-huquqiy oqibat;

- tabiiy fanlar, tibbiyot, texnologiya va boshqa turli sohalarida qo'llaniladigan tushuncha va atamalar orqali jinoyat qonunida nazarda tutilgan jinoyat-huquqiy oqibat;

- baholovchi tushunchalar yordamida qonun chiqaruvchi tomonidan ifodalangan jinoyat-huquqiy oqibat;

- xususiyati va darajasi (og'irligi) alternativ (muqobil) ko'rsatilgan jinoyat-huquqiy oqibat;

- xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha nazarda tutilgan bir qancha zaruriy jinoyat-huquqiy oqibatlar;

- xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha jinoyat qonunida ro'yxati keltirilgan jinoyat-huquqiy oqibatlar;

- xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha jinoyat qonunida vujudga kelish real xavfi mavjud bo'lgan jinoyat-huquqiy oqibat;

- xususiyati va darajasi (og'irligi) bo'yicha jinoyat qonunida nazarda tutilgan asosiy va qo'shimcha jinoyat-huquqiy oqibatlar.

Jinoyat tarkibi obyektiv tomonining fakultativ belgilari:

- jinoyat tarkibi (obyektiv tomoni asosiy belgisi) zaruriy belgisi;

- jinoyat tarkibining javobgarlikni og'irlashtiruvchi zaruriy belgisi;

- jazoni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlar sifatida nazarda tutilishi.

Xulosa qilib aytganda, jinoyat obyektiv tomoni bo'yicha qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilish va jinoyat qonunchiligining qonuniylik, insonparvarlik, odillik, ayb uchun javobgarlik va javobgarlikning muqarrarliligi kabi asosiy prinsiplarini ro'yobga chiqarish hamda ularni amaliyotda to'g'ri qo'llash uchun yuqoridagilardan kelib chiqib, *jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish nazariyasini rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar quyidagilardan iborat:*

1. Amaldagi jinoyat qonunchiligi tuzilishi (konstruksiyasi) nuqtayi nazaridan jinoyat obyektiv tomoni bo'yicha qilmishni to'g'ri kvalifikatsiya qilishda yuqorida ta'kidlangan o'nta qoida, albatta, inobatga olinishi lozim;

2. Jinoyat tarkibi obyektiv tomoni bo'yicha umumiy va maxsus normalar raqobatida qilmish maxsus norma bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi zarur (JK 16-m.ni yangi tahrirdagi 3-q. bilan to'ldirish);

3. Jinoyat tarkibi obyektiv tomoni asosiy va javobgarlikni og'irlashtiruvchi (kvalifikatsiyaviy) belgilari bo'yicha jinoyat-huquqiy normalar raqobatida qilmish JK Maxsus qismidagi javobgarlikni og'irlashtiruvchi (kvalifikatsiya) holatlari ifo-

dalangan jinoyat tarkibi nazarda tutilgan modda (qismi) bilan qilmish kvalifikatsiya qilinishi lozim. Masalan, talonchilik (JK 166-m.) jinoyati uy-joyga g'ayriqonuniy ravishda kirgan holda sodir etilganda, jinoyat obyektiv tomoni asosiy belgisi talon-torojning "ochiqdan ochiq" usuli javobgarlikni og'irlashtiruvchi (kvalifikatsiyaviy) belgisi bo'lgan jinoyat sodir etish joyi JK 166-m. 3-q. "b" b. bilan kvalifikatsiya qilinadi. Shuningdek, o'g'rilik (JK 169-m.) jinoyatidagi jinoyat sodir etish usuli "yashirin ravishda" javobgarlikni og'irlashtiruvchi (kvalifikatsiyaviy) usul ifodalangan JK 169-m. 2-q. "a" b. bilan kvalifikatsiya qilinadi;

4. Jinoyat tarkibi obyektiv tomonining asosiy va yengillashtiruvchi belgilari bo'yicha jinoyat-huquqiy normalar raqobatida qilmishni yengillashtiruvchi belgilar ifodalangan jinoyat tarkibi nazarda tutilgan JK Maxsus qism moddasi (qismi) bilan kvalifikatsiya qilinadi. Masalan, oddiy odam o'ldirish (JK 97-m.) jinoyati bilan o'zini o'zi o'ldirish darajasiga yetkazish (JK 103-m.) raqobatida JK 103-m. bilan kvalifikatsiya qilinadi.

5. Jinoyat tarkibi obyektiv tomonining belgilari bo'yicha javobgarlikni og'irlashtiruvchi (kvalifikatsiyaviy) holatlar ifodalangan maxsus jinoyat-huquqiy normalar raqobatida qilmish yanada og'irroq javobgarlikni og'irlashtiruvchi (kvalifikatsiyaviy) belgi nazarda tutilgan norma bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Masalan, avtotransport vositasini talon-toroj qilish maqsadida qurol ishlatib, bosqinchilik jinoyatini sodir etgan shaxs qilmishida JK 164-m. 2-q. "a" b. bilan JK 267-m. 3-q. "v" b. nazarda tutilgan jinoyat-huquqiy normalar raqobatida yanada og'irroq javobgarlikni og'irlashtiruvchi (kvalifikatsiyaviy) belgi nazarda tutilgan norma bilan kvalifikatsiya qilinadi.

6. Jinoyat tarkibi obyektiv tomonining belgilari ifodalangan yengillashtiruvchi maxsus huquqiy normalar raqobatida qilmish yanada yengilroq belgi nazarda tutilgan norma bilan kvalifikatsiya qilinadi.

7. Jinoyat tarkibi obyektiv tomonining belgilari bo'yicha butun va qism yuzasidan jinoyat-huquqiy normalar raqobatida jinoyatning belgilarini ko'proq qamrab olgan butun jinoyat-huquqiy norma nazarda tutilgan JK Maxsus qismi moddasi (qismi) bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Shuningdek, jinoyat huquqi nazariyasida "jinoyat tarkibi"ga ilmiy abstraksiya, ya'ni ilmiy tadqiqotlar natijasi va ilmiy ishlanma sifatida qaralgan bo'lsa, jinoyat huquqining dolzarb masalasi sifatida "Har qanday jinoyatning yadrosini jinoyat tarkibi obyektiv va subyektiv belgilari yig'indisi" tashkil qilishi haqida jinoyat huquqi nazariyasida ilmiy yondashuvlar, qarashlar va fikrlar yuritilgan. Shu sababli amaldagi jinoyat qonunchiligi normalariga jinoyat tarkibi tushunchasi hamda uning obyektiv va subyektiv belgilari haqidagi qoidalarning kiritilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, u sodir etilgan jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilish, jinoiy javobgarlik masalasini amalda to'g'ri qo'llash va jinoyat qonunining odillik, insonparvarlik va javobgarlikning muqarrarligi kabi prinsiplarining amalda to'g'ri, shu bilan birga, jinoyat tarkibi obyektiv tomoni qonunchilikdagi tuzilishi (konstruksiyasi)ning aniq ifodalanishini ta'minlaydi.

Shu bois amaldagi jinoyat qonunining "Javobgar asoslari" deb nomlangan ikkinchi bo'limi III bobini quyidagi mazmundagi 16¹-modda bilan to'ldirish maqsadga muvofiq:

16¹-modda. Jinoyat tarkibi

1. Jinoyat tarkibi o'zida zararli qilmishni muayyan jinoyat sifatida kvalifikatsiya qiladigan jinoyat qonunida nazarda tutilgan obyektiv hamda subyektiv belgilarning minimal va yetarli majmuyini ifodalaydi.

2. Jinoyat tarkibi amaldagi Kodeksning tegishli moddasi bilan jinoyatni kvalifikatsiya qilish uchun huquqiy (yuridik) asos hisoblanadi.

Mazkur norma Moldova (52-m.) va boshqa davlatlar [14] jinoyat kodekslarida aks etirilgan.

Ushbu qoidaning jinoyat qonuni normasi sifatida qat'iy mustahkamlanishi sud va tergov organlari tomonidan qonun normalari turlicha sharhlanishining oldini olish, shuningdek, sodir etilgan jinoyatning to'g'ri kvalifikatsiya qilinishi va odillik, insonparvarlik, javobgarlikning muqarrarligi prinsiplarining amalda to'g'ri qo'llanishiga xizmat qiladi.

Jinoyat huquqi nazariyasida va jinoyat tarkibi to'g'risidagi ta'limotda jinoyat tarkibi tushunchasi asosiy o'rinni egallaydi, ya'ni tadqiqot yadrosi hisoblanadi. Jinoyat tarkibi

tushunchasi tarixan shakllangan tushuncha bo'lib, sodir etilgan qilmishni jinoyat sifatida e'tirof etadigan va u jazoga loyiqligini ifodalaydigan belgilar tizimini anglatish uchun tuzilgan [13, 45-b.]. Jinoyat tarkibi o'zining ko'p asrlik tarixi davomida uning tushunchasi mazmuni turli xil o'zgarishlarga duch keldi va bu o'zgarishlar o'zining sezilarli darajasini ko'rsatdi.

Jinoyat tarkibi real (obyektiv, haqiqatda sodir etilgan) jinoyatning skeleti bo'lib [14, 117-b.], u o'ziga xos tergov formulasidir [15, 25-b.].

REFERENCES

1. Kabulov R., Otajonov A.A., Sottiyev I.A. at al. Jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish [Qualification of crimes]. Tashkent, Academy of Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2012, p. 53.
2. Kudryavtsev V.N. Obyektivnaya storona prestupleniya [The objective side of the crime]. Moscow, 1960, p. 9.
3. Jinoyat huquqi [Criminal law]. Ed. H. Ochilov. Tashkent, Adolat Publ., 2020, p. 64.
4. Usmonaliyev M., Bakunov P. Jinoyat huquqi. [Criminal law]. Tashkent, Nasaf Publ., 2010, pp. 171–172.
5. Ochilov X.R., Xaydarov Sh.D., Shamsidinov Z.Z. Jinoyat huquqi [Criminal law]. Tashkent, TSUL Publ., 2021, pp. 33–34.
6. Kurinov B.A. Nauchnie osnovi kvalifikatsii prestupleniy [Scientific bases of qualification of crimes]. Moscow, 1984, p. 75.
7. Durmanov N.D. Ponyatiye prestupleniya [The concept of crime]. Moscow, 1948, p. 54.
8. Korneeva A.V. Teoriya kvalifikatsii prestupleniy [The theory of qualification of crimes]. Moscow, Prospekt, 2014, p. 22.
9. Spitsyn Yu.V. Nekotoriye voprosy primeneniya spetsialnykh poznanii pri kvalifikatsii prestupleniy [Some questions of the application of special knowledge in the qualification of crimes]. 5 years of the Criminal Code of the Russian Federation. Results and prospects. Moscow, 2003, pp. 321–323.
10. Gaukhman L.D. Kvalifikatsiya prestupleniy: zakon, teoriya, praktika [Qualification of crimes: law, theory, practice]. Moscow, 2005, p. 94.
11. Blagov Ye.V. Kvalifikatsiya prestupleniy (teoriya i praktika) [Qualification of crimes (theory and practice)]. Yaroslavl, 2003, p. 39.
12. Criminal Code of the Republic of Moldova, 2002, April 18, no. 985-XV. Available at: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923#pos=808;-50/.
13. Sverchkov V.V. Prestupleniye i sostav prestupleniya. Osobennosti prestupnogo povedeniya i ugolovnogo presledovaniya [Crime and elements of crime. Features of criminal behavior and criminal prosecution: textbook. allowance]. Moscow, 2019, p. 45.
14. Ignatov A.N. Sostav prestupleniya. Ugolovnoe pravo Rossii [Composition of a crime. Criminal law of Russia] In 2 volumes. Eds. A.N. Ignatova, Y.A. Krasikov. Moscow, 2008, p. 117.
15. Boyko A. I. Prestupnoye bezdeystviye [Criminal inactivity]. St. Petersburg, Legal Center Press, 2003, p. 25.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

5 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,
y.f.d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha
falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

Mas'ul muharrir: D. Xudoynazarov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Yarmolik,

F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

E-mail: tn.tdyu@mail.ru

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 25.10.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 20,92 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 169.

TDYU tipografiyasida chop etildi.